

PÉNTEK JÁNOS

ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKELÉS – HATÁS ÉS HASZNOSULÁS

... mit is jelent az erdélyi magyar tudomány(osság). Van-e egyáltalán ilyen? Melyek a kritériumai? A nyelv? A születési hely? A téma? A tudós kötődése élethelyzetétől függetlenül?

Az értékelés viszonylagossága

■ Fölösleges és visszatetsző volna elvitatni a szellemi teljesítmények önmagában vett értékét. A tudományban még inkább, mint más területen. Ez attól sem függ, hogy az adott korban van-e, aki értse és értékelje. Jól ismert erdélyi példája ennek éppen Bolyai János. Ennek ellenére már nagyon rég, tulajdonképpen már az újkori tudományos forradalom kezdete óta, nem szentségtörés rákérdezni arra: mire jó a tudomány? mi az értéke és a hatása a tudós, a tudományművelők munkájának? Ellenkezőleg: többnyire a tudományművelők öntudatában és felelősségében is benne van a jogos igény és a hiúság az értékelésre és elismerésre, de az a szándék is, hogy hatása legyen annak, amit végeznek, sőt az is, hogy az eredmény a tudomány keretein túl is hasznosuljon. A tudós, a tudomány ennek alapján várhat el megbecsülést és finanszírozást. A hiúság azonban nem jó tanácsadó, mint ahogy az is többnyire visszatetsző, ha valaki tudósként beszél önmagáról. Mert végül is ma már közhely, és nem alaptalan közhely, hogy a tudomány a tudatlanság be- és felismerésével kezdődik, a saját tudásunké szintén azzal, hogy mi mindent nem tudunk.

Noha a tudományos teljesítmény mérésének, amelyre a tudományban vetélkedők világában is szükség van, megvannak az eszközei és a módszerei, ezeket semmiképpen nem szabad túlértékelni. Ezek semmiképpen nem mérnek intellektuális értéket vagy társadalmi hasznos-

ságot: a rangot, az értéket a publikálás helye, fóruma, nyelve határozza meg. Részben a szakmai divatok, témák, a versengés ezekért folyik. És ez, mint minden verseny, önzővé neveli a fiatalokat. Nincs mércéje, ennél fogva elismert értéke például annak, hogy egy tudós tanítványokat nevel, iskolát teremt maga körül, intézményt szervez és vezet. A múltra vonatkoztatva is nálunk mintha nagyobb mítosza volna az ún. egyszemélyes intézményeknek, mint a tanítványokat nevelő tudós tanár egyéniségeknek. Hány rangos publikációnak és idézettségnek felel meg egy-egy tanítvány beavatása a kutatásba és elindítása a pályán? Részben ennek a következménye az is, hogy az önmaguk presztízsét hajszolva a fiatalok nem szívesen vállalnak intézményvezetői megbízatást. A tudományok korábbi történetében sem volt ritka a Bolyaiéval ellentétes példa: az, hogy kora számára jelentősnek vélt teljesítménye, személyisége utólag efemernek bizonyult. Az idő dönti el, hogy előbbre vitte vagy éppen hátráltatta tudományterülete haladását. Az erdélyi tudományosság és tudományművelők értékelésével és önértékelésével a szokásosnál is nagyobb gondok vannak, jogos kétségek, amelyek részint ronthatják az önbecsülésünket, részint megoszthatják és szembeállíthatják egymással a szereplőket. A tudománymérés végül teljesen nyitva hagyja azt a mi esetünkben szintén jogos igényt és várákozást, hogy az egyéni vagy intézményi eredmény, teljesítmény tudományon belül mérhető határfoka érezhető hatás legyen a közösségre, a társadalomra, a gazdaságra. Van-e társadalmi, gazdasági „impaktja” az erdélyi magyar tudományosságnak, jelent-e, jelenthetne-e erőben többletet a közösség számára?

Kutatás és oktatás viszonya az egyetemen

■ 1990-ben a tudományművelésben is egyik napról a másikra megszűntek az előző korszak szigorú korlátozásai és még szigorúbb politikai, ideológiai tilalmi, tabui. A lehetőségek persze nem válhattak egyből korlátlanokká, mint ahogy ma sem azok. A lehetőségeket jelentős mértékben maguk a kutatók alakítják. Nyelvi szempontból mindenképpen fontos, hogy nincs akadálya a magyar–magyar kapcsolatoknak, ennek ma már az intézményes keretei és módjai is megvannak. Azt azonban túlzás volna állítani, hogy létrejött volna egy közös kutatási térség a Kárpát-medencében, vagy hogy teljesen kölcsönössé váltak volna a határon inneniek és túliak kapcsolatai. Talán ennél is fontosabb viszont, hogy globálisan is szabaddá váltak a kapcsolatok és a mobilitások. És ez abban a tekintetben is fontos, hogy a tudomány erdélyi magyar művelői bekapcsolódhatnak tudományuk nemzetközi rendszerébe, és abban is, hogy olyanok, akik innen mentek el, máris kiválóságai külföldi egyetemeknek, kutatóintézeteknek vagy éppen a versenyszférának.

Saját szakmai pályámat is éppen kettéosztotta ez a változás: zárt és megkötésekkel tele világból szabad és nyílt világba léptünk át. Oktatói pályám mindmáig töretlen maradt, a tanszéken és az egyetem szervezésében, fejlesztésében viszont vezető szerepet kellett vállalnom, jóval később pedig az MTA megbízásából ennél szélesebb körű tudománysszervezési feladatot kaptam a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) létrehozásában, vezetésében. Folyamatos rálátásom volt mind a felsőoktatásra, mind a kutatásra, kapcsolatuk alakulására. Látnom kellett, hogy mint a közúti forgalomban, itt is mást jelent az, hogy mit szabad, és az, hogy mit lehet, minek vannak meg a feltételei. Mert a feltételek beszűkítik a szabadság határait. Többek között az, hogy nincsenek kutatóintézeteink. Emiatt

az, amit elsősorban a magyar nyelvközösséggel való kötődése révén erdélyi magyar tudomány(osság)nak tekintünk, nagyon szorosan kapcsolódik a felsőoktatási intézményekhez. Ez abból is érzékelhető, hogy a felsőoktatás kiterjedése maga után vonja új kutatási területek megjelenését. A sokféle felsőoktatási intézményünknek azonban közös vonása, hogy ilyen vagy olyan tekintetben mindegyik függő helyzetben van. A társasági szinten működő szakmai műhelyek pedig ritkán tudnak megfelelni a tudománnyal kapcsolatos követelményeknek.

Korábban ennél is szorosabb volt az oktatás és a kutatás kapcsolódása. Saját – intézmény és helyszín tekintetében több mint öt évtizede változatlan – helyzetemben, az egyetem magyar nyelvészeti tanszékén 1990 előtt a kutatás volt az elsődleges az akkori szűkös keretek között. A két akkori vezető, iskolateremtő professzornak merőben más volt a viszonyulása az oktatáshoz: egyikük vérbeli tanár volt, fontosnak tartotta az oktatást, az oktatási fegyelmet, az egyetemi jegyzetek megírását, a hallgatókkal való foglalkozást, az ő beavatásukat is a kutatásba, a tanszék folyamatos mozgósítását, másikuk a kutatást tartotta mindennél többre, személyesen is példája volt az önfeláldozó kutatónak. A kutatási témák tekintetében mindkettőjüket az „itt és most!” parancsa vezérelte: azt kell kutatnunk (mentenünk, leírnunk, vizsgálnunk), mondták, amit rajtunk kívül más nem fog kutatni, és amire várható folyamataik tekintetében az idő is sürget bennünket. Ebből az következett, hogy három karakteres témája volt a tanszéknek: az erdélyi magyar nyelv története, az erdélyi magyar nyelv földrajzi változatai, valamint saját nyelvünk és a többségi nyelv kapcsolattörténete és ennek jelenkori, főleg az átvételekben megmutatózó következményei. Az oktatásban viszont mások voltak az elvárások: a magyar szakos képzésnek alapszinten a nyelvtudomány egészére ki kellett terjednie. Emiatt és a szűk, egyre szűkülő keretek miatt az oktatás húzta a rövidebbet. Az adatmennyiségükben az emberi életem messze túlméretezett kutatások pedig a folytatás és a befejezés kötelezettségével hagyatékként maradtak a következő nemzedékekre. Ennek kellett eleget tennünk 1990 után a csángó atlasz kiadásával, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésének, kiadásának folytatásával és lezárásával, *A moldvai magyar tájnyelv szótára* megszerkesztésével. És még mindig vannak adósságaink. 1990 után azonban, amikor nekem kellett átvennem a tanszék vezetését, a váltást nem lehetett elhalasztani: a nemzedékváltást lehetőség szerint úgy kellett alakítani, hogy meglegyen a kapcsolat a kutatás és az oktatás között. Az alaptárgyak oktatói ebben az új felállásban kutatói is az oktatott témáknak. Amit viszont korábban is vállaltunk egyetemi munkánk mellett, és ennek a vállalásnak ma is kiváló folytatói vannak, az a közoktatás anyanyelviségére való odafigyelés (tanterv- és tankönyvírás, tanári továbbképzés) és az anyanyelvi mozgalom. Ez közvetlen hasznosulása az egyetemiek szakmai tudásának.

Az erdélyi magyar tudomány(osság) sajátos helyzete

■ Az, ami helyzetünknel fogva az új, szabad világban is változatlan maradt, és amivel a továbbiakban is számolni kell: az egyes tudományterületeket képviselő kutatók (egyetemi oktatók) számának szubkritikus volta (a tudományterületek jelentős részét eleve képtelenség lefedni, erre törekedni sem lehet), az egyensúly hiánya a társadalomtudományok és a történeti témák túlsúlyával, a jogos nyelvi elvárások megosztottsága az anyanyelv, az államnyelv és az angol nyelv között, egyre inkább az utóbbi javára. Ez fokozottabb eltávolodást jelent az anyanyelv-

től. Így a felsőoktatás joggal igényelt anyanyelvűségében az anyanyelv dominanciája mellett megfelelő helyet kell biztosítani a román szakterminológiák ismeretének, az angolnak pedig a tudományos eredmények megjelenítésében. Ezt a nyelvi átrendeződést az egyes tudományterületi beszámolók és bibliográfiák is igazolják az 1990 utáni első és második tizenkét év eredményeit összegző kötetekben (2002: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. kötet. Sapientia Kiadó, Kolozsvár; 2015: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. I–III. Ábel Kiadó, Kolozsvár.). Korábban a nyelvhasználat korlátozása volt az oka annak, hogy nem voltak tudományos folyóirataink, és hogy több szakterület magyar terminológiája leépült, most az angol nyelven való publikálás szinte kizárólagos igénye veszélyezteti az 1990 után elindított szakfolyóiratok létét. A hivatalos értékelés a magyar nyelvű publikációknak nem tulajdonít értéket, ezért a szerzők nem látják értelmét, hogy magyarul írjanak. Tudományos ismeretterjesztés, tudományközvetítés pedig alig van. Azt pedig alig lehet érzékelni, milyen szerepük van hazai magyar kutatóknak a versenyszféra fejlesztéseiben, az innovációkban. Pedig ebben külföldön is jeleskednek erdélyi magyarok. Vagy inkább ott, mint itthon?

A magyar nyelv használata a tudományművelésben szorosan összefügg a képzéssel: elsősorban a magyar nyelvű egyetemi képzés biztosíthatja a kutató vagy akár a tanár szaknyelvi kompetenciáját. A kettő között szoros kapcsolat van. Az 1990 után az intézményesüléssel megnyílt új lehetőségek nem vezettek ugyan el autonóm oktatási és kutatási terek kialakításához, ami folyamatosan létrejött, az mégis jóval több, mint amire korábban számítani lehetett. A korábbi leépülést, hosszas nemzedéki hiányt a kiépülés időszaka, a szükségszerű nemzedékváltás váltotta föl, a félszázados apályt követően a dagály. Az erdélyi magyar tudomány(osság)ban több területen már nem lehetett biztosítani az előző és az új nemzedék közötti folyamatosságot, kapcsolatot. Ennek is voltak hátrányai és előnyei. A fiataloknak igazodniuk kellett az egyetemek elvárásaihoz mind a kutatásban, mind az oktatásban. Meg kellett gyorsan szerezniük a tudományos fokozatot, be kellett lépniük abba a versenybe, amely egyetemi karrierjüket biztosíthatta. Folyamatossá vált a verseny és a bizonyítási kényszer, amelyet már egyre inkább a nemzetközire igazodó tudományméréssel értékelték. Nyelvtudásban és a modern informatikai eszközök használatában gyorsan túlnőttek az idősebb nemzedéken. Ebben az értékelésben lényegtelenné vagy éppen hátránnyá vált az anyanyelvűség és az a törekvés, hogy a kutatásnak hatása, hasznosítható eredménye legyen a kutató saját nyelvközösségében: társadalmában, gazdaságában, kultúrájában. Aki mégis fokozottabban erre törekszik, az könnyen a provincializmus, a dilettantizmus gyanújába keveredik. Ez eredményezi azt a paradoxális helyzetet, hogy az anyanyelvű felsőoktatásban, amelyet mindenki nagyon fontosnak tart, az oktatás anyanyelvűségétől eltávolodik a kutatás angol és román nyelvűsége. Ennek kétféle következménye van: az egyik, hogy most már az államnyelven kívül az idegen nyelven való publikálás is háttérbe szorítja, leértékeli az anyanyelvet, az 1990 után nagy nehézségekkel elindított magyar nyelvű szakfolyóiratokat. A másik, ami talán ennél is súlyosabb, hogy ezzel a kutató vagy az intézmény biztosíthatja és bizonyíthatja ugyan a tudományon belüli hatásfokát, „impaktját”, de gyakorlatilag hatástalanítja a nyelvközösség számára talán ennél is fontosabb külső társadalmi és gazdasági hatás-

fokát. Ez az egyik oka annak is, hogy a kutatás alig hasznosul. A gazdasági hatásfok szintén fontos, ezt néhány területen a szabadalmak számában mérik. Erőről keveset tudunk, mert ami van, és amennyiben van, az a versenyszféra része, amely kívül áll a tudomány nyilvános rendszerén. A magyar nyelvű közösség állam nélküli állapotában egyébként sem lehet biztosítani a kutatás, a fejlesztés és az innováció teljes vertikumát. Amire viszont a versenyhelyzetben is törekedni kellene: a meglévő intézmények működésének fokozottabb összehangolása a tudományos képzésben és a kutatási stratégiákban. A versenyhelyzet túlságosan eltávolítja, sőt esetenként szembeállítja intézményeinket, maguk a kutatók is inkább a versengést, a rivalizálást választják, mint az együttműködést, a csoportos kutatást. Emiatt tudomásom szerint jelenleg nincsenek az előző nemzedékre jellemző nagy vállalkozások, a pályázatokból is láthatóan nagyon gyakran a divatok és az ötletek vezetnek el az egyéni kutatási témákhoz.

Az erdélyi magyar tudomány(osság)ban a szokásosnál is nagyobb gondot okoz az, hogy a különböző tudományterületeken elérhető eredmények számszerű értéke igen különböző, a teljesítmények ezért nem hasonlíthatók össze. Közismert, hogy ebből a szempontból teljesen eltérő a természettudományok és a társadalomtudományok helyzete. Nálunk a köztestületi tagok vagy a publikációk számát tekintve a tudományművelés több mint ötven százaléka a társadalomtudományokra esik. Ezeknek jóval nagyobb a helyi „impaktja”, mint a nemzetközi, ilyen tekintetben számukra ez hátrányos. Önértékeléseikben a természettudományok művelői kizárólag saját mérhető, nemzetközi elismertségükre hivatkoznak. Hajlamosak rá, hogy ezt kérjék számon a társadalomtudományok művelőitől is. Sőt arra is, hogy ezen az alapon lenézzék az utóbbiakat. Azt az igényt pedig többnyire eleve elutasítják, hogy az ő tudományos teljesítményüknek is kellene legyen társadalmi „impaktja”. Saját közösségük számára természetesen az ő személyes presztízsük, elismertségük is sokat jelent. De ez nem elég. A sokkal szilárdabb szakmai háttérrel hiányolja például a közoktatás. De az elismertségért versengő tudományegyetemek számára az egyetemi képzéshez tartozó pedagógusképzés is sokkal kevésbé fontos, mint a tudományos képzés és a kutatás. Az is jelzésértékű, hogy sem az egyesületi, sem az akadémiai tudományos ernyőszerkezetünk, az EME és a KAB nem foglalkozik kiemelten a szakmaiságot nagyon igénylő közoktatással (a KAB-nak van Oktatási-nevelési és pszichológiai szakbizottsága, de ennél többre volna szükség). Nem igényel különösebb igazolást, miért volna fontos az erdélyi magyar nyelvű közösség számára az orvostudományi kutatások eredményeinek közvetítése, a folyamatos tájékoztatás. Fontos a modern tudományokban való eligazodás: a kibertérben, a digitális technikában, az informatikai eszközök használatában. Hosszan lehetne sorolni a hasznosítás és hasznosulás jogos igényeit.

Eltérő attitűdök, ideológiai megosztás

■ A társadalomtudományokban folyamatosan számolni kell fokozottabb ideológiai „fertőzékenységgel”, művelőik ideológiai megosztottságával. Ez is érinti, befolyásolja társadalmi hatásukat. Az egyik ideológia a jelenségek, folyamatok értékelésében tárgyilagosságot hirdetve közömbösséget vár el a kutatótól a közösséghez való viszonyában. Ilyen tárgyilagosság, előítélet-mentesség a valóságban nincs, ennek hirdetése maga is ideológiává válik, és szembekerül azzal, amely tudomásul veszi a közösség belső értékeit, és az érdekeit is megértéssel

kezeli. Ez alól az ideológiai megosztottság alól az erdélyi magyar társadalomtudományok művelői sem tudják kivonni magukat. Többnyire függő helyzetükben az elkötelezettség és a lekötöttség közül is választaniuk kell. Jellemző ebből a szempontból például az, ahogyan az egyes kutatók az asszimilációt kezelik: vannak, akik ezt úgy tekintik természetesnek és elhanyagolhatónak, hogy semmiféle nyomást, kényszert nem ismernek el, mások tényszerűen láttatják az asszimilációs nyomást, ennek spontán és kényszerű elemeit, arányait a magyar népeesség fogyásában.

Az erdélyi tudomány két említett szintézisének értékelésekor is az volt az alapvető megállapítás, hogy a tudományos eredményeknek nincs számottevő hatásuk a magyar nyelvközösségre. Még abban a tekintetben sem, hogy növelné az iskolázottság, a tudás, a tudomány presztízsét. De a hasznosulás igénye ennél jóval többet jelent: a társadalmi, gazdasági folyamatok közvetlen befolyásolását, a közösségi élet és műveltség gyarapítását, gazdagítását, az áltudományoktól, alaptalan mítoszoktól való eltávolodást. A társadalomtudományok művelői joggal gondolják úgy, hogy az ő eredményeiket a politikának kellene hasznosítania. Kölcsönös az elmarasztalás: a szakpolitikák ignorálják a szakmai eredményeket, véleményeket, a kutatók pedig úgy határolódnak el a politikától, mintha ebben nekik semmilyen szerepük nem lehetne. Az ideológiákon nem lehet felülemelkedni, a politikát sem lehet mellőzni, így, ha valóban hasznossá akarjuk tenni a tudományt, közös nevezőre kell jutnia a szakmának, saját tudománypolitikánknak és a közpolitikának.

Végül azt a köreinkben folyamatosan vitatott kérdést hozom szóba, hogy mit is jelent az erdélyi magyar tudomány(osság). Van-e egyáltalán ilyen? Melyek a kritériumai? A nyelv? A születési hely? A téma? A tudós kötődése élethelyzetétől függetlenül? A magam részéről némi szigorítással hajlanék arra, hogy ezt a kört azokra szűkítsem, akiknek a szakmai működése szándékában és hatásában saját közösségünkre is kiterjed.

